

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ: กล้วยไม้เอื้องแซะคุณค่าแห่งพงไพร

มณฑิยา แสงนาคะหมื่น¹

"เอื้องแซะ" เป็นกล้วยไม้ที่

ขึ้นอยู่ตามต้นไม้ใหญ่ทั่วไปบนภู มีสีขาวดอกเล็ก ๆ กลิ่นหอมชื่นใจมีชื่อเรียกอีกอย่างว่า เอื้องแซะหอม หรือ เอื้องแซะ เป็นพันธุ์ไม้ พื้นเมืองที่เลื่องชื่อของแม่ฮ่องสอน มีชื่อทางวิทยาศาสตร์คือ *Dendrobium scabrilingue* Lindl. เป็นกล้วยไม้ที่มีถิ่นกำเนิดทางภาคเหนือของประเทศไทยพบได้ในเทือกเขาสูงของ จังหวัดแม่ฮ่องสอน ดอยอินทนนท์และดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งสูง ๑,๐๐๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเล(Seidenfaden และ Simtinand, ๑๙๕๙) ซึ่งกล้วยไม้เอื้องแซะเป็นกล้วยไม้ที่มีดอกหอมชื่นใจ กลิ่นหอมคล้ายดอกพิกุล ส่งกลิ่นหอมตลอดทั้งวัน ดอกเอื้องแซะแต่ละดอกจะบานทนประมาณ ๕-๗ วัน ดังนั้นเอื้องแซะที่มีกอใหญ่จึงมีดอกบานหอมนานกว่า ๒ เดือน(จิตรพรพรรณ, ๒๕๓๙)

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์

เอื้องแซะมีลำลูกกล้วยยาวประมาณ ๑๐-๒๐ ซม. โคนลำเรียว ส่วนกลางและปลาย

ลำอ้วน สีเหลืองทอง มีร่องตามยาวของลำ ใบสีเขียวอ่อนหรือสีเขียวอมเหลืองเล็กน้อย ใบรูปไข่ ยาวประมาณ ๔ ซม. กว้างประมาณ ๑.๕ ซม. ปลายใบเว้าเฉียง กาบใบที่หุ้มลำและหลังใบมีขนละเอียดสีดำ โดยปกติเอื้องแซะหลวงจะเกิดลำใหม่ปีละ ๒ ลำ ลำแก่ทิ้งใบ ช่อดอกออกตามข้อใกล้ปลายลำช่อแรกจะออกจากตาที่ปลายลำ และทยอยผลิตดอกออกจากข้อล่างที่ถัดลงไปตามข้อมีขนสีดำ ช่อหนึ่งๆ มีดอกประมาณ ๑ - ๓ ดอก ดอกบานดูไปข้างหน้าแต่ปลายกลีบผายบานออก ดอกบานนานประมาณ ๕ - ๗ วัน ขนาดดอกกว้าง ๓ ซม. กลีบดอกสีขาวกลีบหนาเป็นมัน กลีบนอกปลายเรียวแหลมและอาจยาวพองๆ หรือยาวกว่ากลีบในเล็กน้อย ปากมีสามแฉกเห็นได้ชัดเจน หูปากทั้งสองข้างตั้งปลายแหลม พื้นสีขาวมีเส้นสีเขียวขนานกันถี่ๆ เฉียงขึ้นหาปลายแหลม เมื่อดอกแรกแย้มแผ่นปากจะมีสีเขียวอ่อน และจะมีสีเหลืองเพิ่มมากขึ้นเมื่อดอกบานเต็มที่ และเปลี่ยนเป็นสีเหลืองอมส้มเมื่อดอกใกล้โรย ชื่อ *scabrilingue* มาจากลักษณะของแผ่นปากปลายแหลมที่มีผิวขรุขระ

แคบยาวคล้ายลิ้น แผ่นปากจะมีโคนสอบเข้า เล็กน้อย ส่วนกลางกว้างและปลายสอบแหลม ริมสองข้างแผ่นปากยกห่อขึ้นเล็กน้อย ปลายแฉ่น ลงพอสมควร แผ่นปากแข็งและตามแนวกลางมี สันเล็กๆประมาณ ๕ สันต่อออกมาจากในปาก ซึ่งแกนกลางเป็นแผ่นนูนและหนา บนแผ่นปากมี ขนละเอียดมาก ดอกมีกลิ่นหอมคล้ายดอกพิกุล (จิตรารพรรณ, ๒๕๓๙) เมล็ดมีสีเหลือง รูปรียาว ยาว ปลายด้านหนึ่งเรียวแหลม ปลายอีกด้านจะ ทุ่ เปลือกบางหุ้มเอ็มบริโอรูปไข่ มีลักษณะบิด เป็นเกลียว เมล็ดกว้างเฉลี่ย ๓/๑.๙ ไมครอน ยาว ๓๐๐.๒ ไมครอน เอ็มบริโอกว้าง ๖๘.๙ ไมครอน ยาว ๑๓/๔.๓ ไมครอน (พัลลภ, ๒๕๓๘) มีจำนวนโครโมโซม $2n = 34$ (Arditti, ๑๙๘๒) ระบบรากเป็นแบบกึ่งอากาศ(semi-epiphytic) ฤดูดอกประมาณเดือนธันวาคม มกราคมและกุมภาพันธ์ (ระพี, ๒๕๐๓; จิตรารพรรณ, ๒๕๓๙; Seidenfaden และ Smitinand, ๑๙๕๙)

โดยดอกเอื้องแซะเป็นที่นิยมในการปลูก เลี้ยงและส่งออกต่างประเทศ โดยในปี พ.ศ. ๒๕๓๙ มีการส่งออกเอื้องแซะจำนวน ๓,๘๙๒ ต้น(CTTES. Thailand, ๑๙๙๖) แต่พบว่าการนำ เอื้องแซะมาเลี้ยงนอกแหล่งกำเนิดให้รอดตายและ

ออกดอกเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก เนื่องจากเอื้องแซะ มีถิ่นกำเนิดเดิมอยู่บนเทือกเขาสูง ซึ่งมีอากาศ หนาวเย็นและความชื้นสัมพัทธ์ค่อนข้างสูง(จิตรารพรรณ, ๒๕๓๙) ซึ่งทำให้ปริมาณต้นกล้วยไม้เอื้อง แซะในธรรมชาติลดลงอย่างมากจนอาจสูญพันธุ์ ในอนาคต

สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทรงโปรดกลิ่นหอมของดอกเอื้องแซะมาก ทรงมี พระราชเสาวนีย์ให้มีการเพาะเลี้ยงกล้วยไม้ชนิดนี้ เพื่ออนุรักษ์และเพิ่มจำนวนให้มาก และเมื่อวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑ จังหวัดแม่ฮ่องสอน ทรงมี พระราชเสาวนีย์ให้ดำเนินการดูแลรักษาพันธุ์เอื้อง แซะ ห้ามมิให้คนเข้าไปนำดอกเอื้องแซะในป่า ออกมา และให้เพิ่มจำนวนเอื้องแซะคืนสู่ป่าให้ มาก โดยขยายพันธุ์แล้วส่งเสริมให้ประชาชนนำไป

ปลูกในป่า และชักชวนให้ประชาชนเข้ามาร่วม
ดูแลและขยายพันธุ์เอื้องและให้มากยิ่งขึ้น

คุณค่าทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิต

เอื้องและของสูงล้ำค่า.....คนตำใต้ลุ่มฟ้า
อย่าหมายได้ชมเชยเรื่องที่นำมาเล่าครั้งนี้คือเรื่อง
ช อ ง
“เอื้องและ” แต่เดิมเอื้องโบราณแต่ก่อนมา
เอื้องและถูกจัดว่าเป็นไม้ต้องห้ามของราชวงศ์
ล้านนาเมื่อ ๓๐๐ กว่าปีที่แล้ว เป็นเครื่องสักการะ
ชั้นสูง เป็นบรรณาการ(ส่วย) อย่างหนึ่งที่ชาวลัวะ
ที่อาศัยอยู่ในดินแดนแถบเชียงใหม่ เชียงราย
แม่ฮ่องสอน ส่งให้เจ้ามหาชีวิต หรือกษัตริย์ผู้
ครองล้านนาแทนการเกณฑ์แรงงาน เป็นของสูง
ค่าจากผืนป่าสู่คุ่มหลวงแลหอคำ คนตำใต้ลุ่มฟ้า
อย่าหมายว่าจะได้ยล

"เอื้องและ" เป็นดอกไม้ที่มีตำนาน
เช่นเดียวกับ "เอื้องผึ้งจันผา" ซึ่งเป็นเรื่องเล่า
ตำนานกล่าวขานของหนุ่มสาวคู่หนึ่ง ซึ่งรักกันอยู่
ในกรอบจารีตประเพณีอันดีงามของพ่อฮ้อย แม่ฮ้อย
ที่ได้สืบสานมา และหวังที่จะก่อร่างสร้างตัว เก็บ
หอมรอมริบ ใช้จ่ายแต่พอตัว แต่แล้วอยู่มาวันหนึ่ง
ฝ่ายชายได้บอกกับหญิงสาวว่า จะขอลาไป
แสวงหาเงินทองของหมั้นแล้วจะรีบกลับมาสู่ขอ
ตามธรรมเนียมประเพณี....ฝ่ายหญิงเห็นดีเห็น
งาม และเข้าใจในเหตุผล จึงบอกฝ่ายชายว่า "ไป
เตอะป้อฮ้อยเหย ข้าเจ้าจะรอ" จากวันที่ฝ่ายชาย
จากไป จากวันเป็นเดือน จากเดือนเป็นปี นางไม่
เคยได้รับข่าวคราวของชายคนรัก ซึ่งได้ห่างหายไป
แต่เนื่องจากความรักที่บริสุทธิ์ใจ และเปี่ยมด้วย

ศรัทธา นางไม่เคยคิดว่า ชายคนรักจะนอกใจหรือ
ล้มหายตายจาก แม้แต่คิดจะให้ร้าย ก็ไม่เคย
ยังคงรอคอย และเฝ้าภาวนาต่อหน้าองค์พระ ให้
ช่วยนำคนรักของนางกลับมาจนกาลล่วงถึงเวลาที่
นางต้อง "ลาละสังขาร" ไปแล้ว แต่ดวงวิญญาณ
ของนางยังคงรอคอย เมื่อตายแล้วกลับกลายเป็น
หมอกควันไปเกาะห่อหุ้ม แผงจิตอยู่กับต้นดอก
เอื้องและ เป็นชนปุ๋ยห่อหุ้มกิ่งก้าน ยามที่ดอก
เอื้องและได้เบ่งบาน จะมีกลิ่นหอมล่องลอย
มาตามลม จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งความรักที่บริสุทธิ์
และสูงค่า สาวเมืองเหนือนิยมนำดอก
เอื้องมาแซมผม ชายใดที่เอาเอื้องและแซม
ผมให้คนรัก จะเป็นสิ่งที่ทำให้คนรักรู้ว่า เขา
รักเธอจริง ยกย่องเธอเสมอเหมือนที่เอื้อง
และเป็นของสูงก็ต้องคู่ควรกับสาวเจ้า

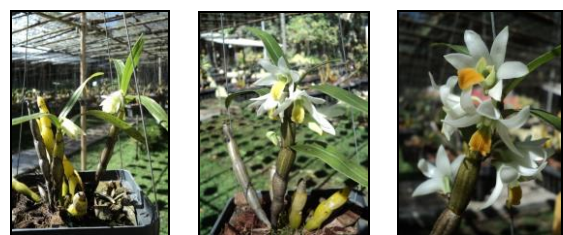
การดำเนินงานสนองพระราชเสาวนีย์ฯ
ของกรมวิชาการเกษตร

การใช้ประโยชน์ของกล้วยไม้เอื้องและ
เมื่อดอกเอื้องและบานประมาณเดือนมีนาคมชาว
แม่สะเรียงนิยมนำมาบูชาพระ หรือประดับ
บ้านเรือน โดยปักใส่กระถางที่มีดินทรายพอให้ขึ้น
ดอกเอื้องและจะส่งกลิ่นหอมอยู่ได้เป็นเวลานาน
เอื้องและได้กลายเป็นพืชมีศักยภาพสามารถ
พัฒนาเป็นพืชเศรษฐกิจ สามารถสกัดทำน้ำหอม
จากดอกเอื้องและได้ ดังนั้นจึงได้เกิดโครงการใน
พระราชดำริ และพระราชเสาวนีย์ของสมเด็จพระ
นางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ให้ทำการแปรรูป
กล้วยไม้เอื้องและหอมเป็นน้ำหอม โดยมี

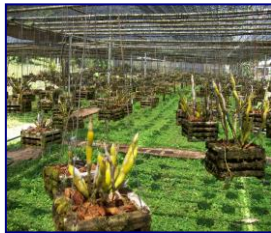
ประเทืองศรี สิ้นชัยศรี และคณะ(๒๕๓๘) กองการเกษตรเคมี กรมวิชาการเกษตรได้ทดลองปลูกต้นเอื้องแซะหลวงบนภูเขาสูง เพื่อขยายพันธุ์ที่สถานีพืชสวนท่าโป่งแดง จังหวัดแม่ฮ่องสอน จากนั้นได้สุ่มเก็บดอกของกล้วยไม้เอื้องแซะ ซึ่งบานในช่วงเดือนมกราคมและกุมภาพันธ์ มาสกัดกลิ่นหอมในห้องปฏิบัติการ พบว่า วิธีการสกัดเย็นด้วยตัวทำละลายอินทรีย์ได้สารสกัดมีกลิ่นหอม จากนั้นนำสารสกัดไประเหยตัวทำละลายออกด้วยวิธีกลั่นและสกัดต่อไปด้วยแอลกอฮอล์ เพื่อนำกลิ่นหอมที่ได้ไปวิเคราะห์หาองค์ประกอบทางเคมี ทราบว่ากลิ่นหอมจากดอกกล้วยไม้เอื้องแซะประกอบด้วยสารหอมต่างๆ อย่างน้อย ๑๐ ชนิด ที่ทราบชนิดแล้วได้แก่ (๑) คูมาริน (cumarin) (๒) วานิลลิน (vanillin) (๓) เบนซิลซาลิซิลเลต (benzyl salicylate) (๔) เบนซิลแอลกอฮอล์ (benzyl alcohol) (๕) บีตา - ไอโอโนน (β - ionone) (๖) เฟนิลเอทิลแอลกอฮอล์ (phenylethyl alcohol) (๗) เมทิลแอนทรานิลเลต (methyl antranilate) (๘) เนโรลิดอล (nerolidol) (๙) ซิส - สาม - เฮกซานัล (cis - ๓ - hexanal) และ (๑๐) ลิโมนีน (limonene) นอกจากนี้ยังพบสารอื่นๆ อีกเล็กน้อย สารหอมที่สกัดได้มีลักษณะเป็นของเหลวหนืดสีเหลืองทอง ซึ่งจะเป็นประโยชน์สำหรับอุตสาหกรรมเครื่องหอมต่อไป

ในส่วนของศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรแม่ฮ่องสอน ได้ดำเนินการสนองพระราชเสาวนีย์ฯ โดยดำเนินงานวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีการขยายพันธุ์กล้วยไม้เอื้องแซะ ดำเนินการวิจัย โดยทำการสำรวจ รวบรวมศึกษาลักษณะเอื้องแซะในท้องถิ่น การคัดเลือกพันธุ์เอื้องแซะ และการศึกษาอายุฝักและอายุการเก็บรักษาฝักที่

เหมาะสมในการเพาะเมล็ดในสภาพปลอดเชื้อ จากการวิจัยพบว่ากล้วยไม้เอื้องแซะเจริญเติบโตในสภาพป่าดิบเขาประมาณ ๑,๑๐๐-๑,๓๐๐ เมตร(จากระดับน้ำทะเลปานกลาง) สามารถเจริญเติบโตบนพรรณไม้ท้องถิ่นได้แก่ ก่อ แข้ง กวาง ส้มแปะ เต็ง กำนาน สารภี ไคร้มด และสนสองใบ และพบว่ามีลักษณะต้นเอื้องแซะที่มีลักษณะกลีบสีปากแตกต่างกัน คือ สีเขียว สีเหลือง และสีส้ม การคัดเลือกพันธุ์เอื้องแซะพบว่าเอื้องแซะหอมที่เหมาะสม ที่จะคัดเลือกเป็นแม่พันธุ์สำหรับนำไปขยายพันธุ์ที่ดีที่สุดคือ เอื้องแซะกลีบปากสีส้มและกลีบปากสีเหลือง เนื่องจากทั้งสองสีกลีบปากนี้ มีกลิ่นหอม มีดอกขนาดใหญ่และดอกมีอายุการบานนาน และศึกษาอายุฝักและอายุการเก็บรักษาฝักที่เหมาะสมในการเพาะเมล็ดในสภาพปลอดเชื้อ พบว่าอายุฝักที่เหมาะสมควรมีความแก่ตั้งแต่ ๗ เดือนขึ้นไป และฝักที่มีอายุ ๔ เดือนมีดัชนีการเจริญเติบโตสูงสุด

การคืนสู่ป่าและขยายผลสู่ชุมชน

ศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรแม่ฮ่องสอน ได้ดำเนินการสนองพระราชเสาวนีย์ฯ โดยผลิตขยายพันธุ์กล้วยไม้ป่าเอื้องแซะ โดยปลูกเลี้ยงที่ศูนย์บริการและพัฒนาที่สูงปางตอง(กรมวิชาการเกษตร) จำนวน ๑,๔๐๐ ต้น เพื่อการวิจัยและอนุบาลต้นกล้าให้มีความสมบูรณ์ และดำเนินการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อไว้ ณ ห้องปฏิบัติการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ ศูนย์วิจัยและพัฒนาการเกษตรแม่ฮ่องสอน(ท่าโป่งแดง) จำนวน ๔๐๐ ขวด ประมาณ ๔.๐๐๐ ต้น มีแผนการคืนกล้วยไม้ป่าเอื้องแซะสู่ธรรมชาติ ปีละ ๑,๐๐๐ ต้นต่อปี เพื่อปล่อยคืนสู่ผืนป่า โดยเฉพาะจังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นประโยชน์ในการสร้างสมดุลธรรมชาติกลับคืนมา สร้างอาชีพ สร้างรายได้แก่ชุมชนด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ ให้คนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างยั่งยืน ตามแนวทางพระราชดำริการดำเนินชีวิตอย่างพอเพียง

สุดท้ายนี้ขอฝากให้ทุกท่านได้ร่วมกันตระหนักถึงสภาพปัญหานี้ว่าวันนี้ กล้วยไม้ไทยจะสูญหาย ไปเรื่อย ๆ จากการทำลายสภาพแวดล้อมทางระบบนิเวศวิทยา การตัดไม้ทำลายป่า การเผาป่า การทำการเกษตรที่ไม่เหมาะสม....ซึ่งควรได้ร่วมกัน ช่วยกัน แก้ไขเพื่อสืบสานคุณค่าของธรรมชาติ วัฒนธรรม และชีวิตที่ยั่งยืนสืบไป....

เอกสารอ้างอิง

จิตราพรรณ พิสิฏิก.๒๕๓๙. เอื้องแซะหลวง. Flower Magazine

୧(୬): ଟ/ଢ - ଟ/ଟ.

ประเทืองศรี สิ้นชัยศรี, ธวัชชัย ศศิณลิน, ชูเกียรติ เทพสาร,

และนางเยาว์ ทองตัน(๒๕๓๔) “การวิจัยและพัฒนา
สกัดกลิ่นหอมจากดอกกล้วยไม้ป่าเอื้องแซะ”.
วารสารวิชาการเกษตร.๑๓ (๒) , พฤษภาคม-
สิงหาคม, ๑๓๖ - ๑๔๑.

พัลลภ นงนุช. ๒๕๓๘. การศึกษาลักษณะเมล็ดกล้วยไม้ป่าของ

ไทย . ปัญหาพิเศษปริญาตรี .
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.

ระพี สาคริก. ๒๕๐๓. ตำรากล้วยไม้สำหรับนักเลี้ยงกล้วยไม้ใน

ประเทศไทย. โรงพิมพ์แพร่ การช่าง, กรุงเทพฯ.
๔๓/๘ น.

Arditti, J. ൧൯൯൨. *Orchid Biology : Reviews and*

*Perspectives. Vol. II. Cornell University Press,
London. ၈၈၀ p.*

Seidenfaden, G. and T. Smitinand, ๑๙๕๙. *The Orchid*

of Thailand : A Preliminary List. The Saim
Society, Bangkok. ๔๗๐ p